УДК 371.32

І.А.Кучеренко, докторант,
кандидат педагогічних наук, доцент
(Херсонський державний університет)

УРОК ЯК ОСНОВНИЙ ФУНКЦІЙНИЙ СКЛАДНИК КЛАСНО-УРОЧНОЇ СИСТЕМИ НАВЧАННЯ

Постановка проблеми. Сучасний зміст освіти в Україні спрямований на створення оптимальних умов для підвищення ефективності навчально-виховного процесу в загальноосвітній школі, реалізації особистісного пізнавального і творчого потенціалу кожного учня. В основу навчання покладено класно-урочну систему, а провідною формою організації освітнього процесу визначено урок. Стратегічне завдання мовної освіти – посилити практичну спрямованість навчання, сформувати пізнавально-творчу мовну особистість учня, що володіє високим рівнем комунікативної компетентності. Досягнення цілей, визначених чинними документами, можливе за умови інтенсифікації процесу вивчення мови у загальноосвітніх навчальних закладах й модернізації форм, методів і прийомів навчання. З метою вдосконалення технології сучасного уроку української мови виникає необхідність проаналізувати особливості класно-урочної організаційної форми навчання та її визначального функційного сладника.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблемі вдосконалення класно-урочної системи навчання, підготовки і проведення уроку української мови, поєднання в ньому традиційного та новаційного приділяли увагу в своїх працях класики наукової думки і продовжують досліджувати сучасні науковці (А. Алексюк, Ю. Бабанський, О. Біляєв, М. Вашуленко, О.Горошкіна, Н.Голуб, М. Данилов, Т. Донченко, Я. Коменський, М. Махмутов, В. Мельничайко, В. Онищук, М. Пентилюк, К. Плиско, М. Скаткін, В. Сухомлинський, М. Стельмахович, К. Ушинський та ін.).

Мета статті – розглянути особливості становлення класно-урочної системи освіти, визначити з позиції сьогодення характерні ознаки цієї

системи, проаналізувати урок як ключовий складник найбільш поширеної організаційної форми навчання в основній школі.

Суспільне утвердження і поширення класно-урочної системи пов'язано з відомим чеським педагогом Я. Коменським. Зібравши й узагальнивши вчення народної педагогіки, античної педагогічної спадщини, досвіду братських шкіл, ідеї багатьох учителів щодо практики навчальної діяльності, вчений визначив і систематично висвітлив сутність, зміст та завдання освіти. Провідне місце у змісті навчання дидакт відводив рідній мові, адже «знати, діяти і говорити – ось у чому сіль мудрості» [3, с.167]. Я. Коменський першим у світі розробив теорію педагогіки як окремої науки, науково обґрунтував особливі закони навчання і виховання, визначив умови створення нових шкіл, довів необхідність цілеспрямовано утворювати класи, в яких об'єднувати групи дітей одного віку, і регулярно проводити навчання на уроках, що мали чітко окреслене місце, час та послідовність. Ключовими поняттями нової системи навчання стали «клас» та «урок», які й дали їй назву – класно-урочна.

Педагог розробив концепцію класно-урочної системи й обґрунтував особливості уроку як шкільного заняття. Цінними є погляди педагога на урок і його структуру, що складається з трьох частин: початок – відновлення в пам'яті учнів попереднього матеріалу, опитування і створення уваги; продовження – показ, сприймання, роз'яснення; закінчення – вправи, оволодіння, використання. Кожний урок повинен мати чітко визначену тему, основне завдання – опрацювати навчальний матеріал, пояснений учителем і розміщений у концентричний спосіб, також на кожному уроці вчителю обов'язково необхідно виділити час для опитування учнів і виконання вправ для закріплення вивченого. З метою усвідомлення знань, глибокого і ґрунтовного закріплення вмінь і навичок потрібно спеціально виконувати низку вправ, які вчений поділив на групи: вправи а) органів чуття, б) розуму, в) пам'яті, г) вправи з історії, д) в стилі, е) в мові, є) в голосі, ж) в норовах, з) в благочесті [3]. Особливо важливим для успішності навчання є вибір

методів навчання, що мають зменшувати важкодоступність навчання й забезпечувати свідоме, легке, ґрунтовне засвоєння матеріалу. Ці дидактичні положення є класичними для методики викладання української мови.

Інтенсивний розвиток класно-урочної системи відбувається завдяки науково-педагогічній діяльності К. Ушинського, який розробив цінні, глибинні й оригінальні рекомендації щодо підготовки, проведення і структури уроку як основної форми навчання. У своїй педагогічній концепції вчений виходив з того, що кожен урок повинен мати «головну думку, яку необхідно закріпити у свідомості учнів, групуючи кругом цієї думки інші думки і факти [4, с. 14], а також «цільову установку, бути закінченим і носити виховний характер» [9, с. 221]. Урок, на думку педагога, є складним педагогічним об'єктом, утворений трьома взаємопов'язаними частинами. Перша частина уроку є необхідним ключем, ніби дверима уроку, оскільки спрямована на здійснення свідомого переходу від пройденого навчального матеріалу до нового і налаштування учнів на інтенсивне сприйняття теми. Друга частина уроку спрямована на вирішення основного навчального завдання і є визначальною, центральною. Третя частина передбачає підсумок зробленого і закріплення знань та вмінь. Упродовж уроку вчителі мають викладати навчальний матеріал ясно, образно, злагоджено, зрозуміло і застосовувати різні види завдань: повідомлення нових знань, вправи, повторення вивченого, облік знань, письмові та графічні роботи учнів. Учений вважав за важливе й необхідне те, щоб на уроці «діти, по можливості, працювали самостійно, а вчитель керував цією самостійною працею і давав для неї матеріал» [12, с. 256]. Для ефективного засвоєння учнями рідної мови необхідно розвивати їхню природну здібність (дар слова), навчати свідомо володіти мовою, її засобами, цінностями і граматикою. Таку роботу, за К.Ушинським, варто здійснювати на уроці впродовж проведення бесід як ефективного засобу розвитку мови та мислення, виконання усних і письмових вправ наростаючої складності,

використання взірцевого дидактичного матеріалу (народної творчості й кращих творів художньої літератури).

Згодом послідовники ідей Я. Коменського і К. Ушинського продовжували розвивати й науково обґрунтовувати особливості класно-урочної форми як системи, що має своєрідні ознаки, стрижневі складники, які схарактеризуємо крізь призму сучасної лінгводидатики.

Класно-урочна система характеризується визначальними особливостями: «навчання відбувається з постійним складом учнів орієнтовано одного віку і рівня освітньої підготовки (клас); навчання здійснюється у вигляді окремих послідовних частин, кожна з яких має свої завдання і зміст та реалізується протягом одного і того самого відрізку часу (урок); кожний урок, як правило, присвячений одному предмету; кожний клас працює за відповідним річним навчальним планом і навчальними програмами; послідовність уроків, їх кількість протягом дня регулюється розкладом, складеним на основні навчального плану; роботою учнів на уроці керує вчитель» [6, с. 399]. М.Скаткін до характерних ознак означеної системи відносить: постійний склад навчальних груп учнів, навчальні плани і програми, що визначають зміст навчання в кожному класі, чітко визначений розклад навчальних занять, поєднання індивідуальної і колективної форми роботи учнів, провідна роль учителя, систематична перевірка й оцінка знань учнів [5, с. 216]. Сучасні вчені-педагоги (М. Галузяк, М. Сметанський, В. Шахов) справедливо виокремлюють такі особливості класно-урочної системи: «об’єднання учнів одного віку в стабільні групи – класи, одночасна робота всіх учнів класу за єдиним навчальним планом, основною одиницею занять є урок, який відводиться для вивчення лише одного навчального предмета, обов’язковість занять для всіх учнів, наявність розкладу уроків, перерв, єдиного навчального року і канікул» [11, с. 211]. Аналіз наукової літератури дозволив узагальнити ознаки класно-урочної системи, серед яких виділяємо такі: постійний склад учнів класу; усталений початок і кінець навчального року; урок як навчальне заняття; чітко визначений розклад

уроків; навчальні плани і програми, що відображають і визначають навчальну тему уроку в кожному класі; провідна роль учителя в навчально-виховному процесі.

Наповнюваність класу як ознака класно-урочної системи досить часто піддається оцінюванню, а почасти і критиці, оскільки ускладнює процес індивідуалізації навчання. У наш час статично фіксовано, що середня наповнюваність класів по Україні становить 17–22 учні, що наближується до найбільш оптимальної для нормальної організації навчання у кількості 20–25 школярів, в межах якої можна використовувати індивідуальні, парні й групові форми, повноцінно формувати вміння та досвід спілкування і реалізовувати принципи комунікативного, розвивального, індивідуального, диференційованого навчання. У системі шкільної освіти можна простежити зміни в кількісному складі учнів на уроці – від 12 учнів у приватних школах і до 60 осіб у Японії, але переважна більшість занять проводиться у формі уроку, який є основною організаційною формою і займає домінуюче місце серед інших форм навчання. Правомірною є позиція М. Фіцули, що під час комплектування класів у школі необхідно, щоб: а) у кожному класі була приблизно однакова кількість учнів; б) рівномірно розподілялися сильні і слабші учні; в) рівномірно розподілялися майбутні активісти; г) рівномірно розподілилися по класах ті учні, які вимагають посиленої уваги вчителя» [26, с. 165]. В сучасних школах України наповнюваність класів, згідно із Законом України [7], не повинна перевищувати 30 учнів, але не має становити менше 5 осіб. Варіантом поширення індивідуалізації навчання в умовах класно-урочної системи є поділ класів на підгрупи для вивчення окремих навчальних предметів, зокрема української мови, іноземної мови тощо.

Ключовою і найбільш вагомою ознакою класно-урочної системи є урок. Це така організаційна форма навчання, за якою «навчальні заняття проводяться вчителем з групою учнів постійного складу, одного віку і рівня підготовки протягом певного часу і відповідно до розкладу» [13, с. 166]. Подане вище визначення, сформульоване М.Фіцулою, майже повністю

відображає сутність усієї класно-урочної системи, але потребує, на нашу думку, деякого доповнення щодо відповідності теми уроку навчальній програмі певного шкільного предмета. З точки зору дидактики промовистим і образним є твердження М.Скаткіна: «Урок – більш-менш закінчений відрізок, або «клітинка», педагогічного процесу. У ньому, як сонце у краплі води, відображаються всі його сторони. Якщо не всі, то значна частина педагогіки концентрується в уроці» [10, с. 149]. Урок характеризується низкою рис (єдність навчальної і виховної функцій; стимулювання пізнавальної активності учнів; розвиток пізнавальної самостійності), які не залежать ні від особливостей учителя й класу, ні від навчально-матеріальної бази. Урок є органічним цілим, з єдиною навчально-виховною метою, якій підпорядковано всі елементи уроку; кожна частина уроку й урок загалом повинні бути побудовані з урахуванням закономірностей і принципів засвоєння, що визначають організацію процесу навчання. Урок має невичерпні резерви, потужні дидактико-виховні і розвивально-творчі можливості, чітко висвітлені у триєдиній меті уроку – навчальній, розвивальній і виховній. Цілком слушною з цього питання висловився В.Бондар про те, урок навчає і виховує «всією своєю сутністю: змістом матеріалу, що виучується; методами роботи, стосунками, які виникають між самими учнями, між учнями й учителями тощо. Урок є продуктом спільної творчої діяльності всіх дійових осіб педагогічного дійства [2, с. 101]». Отже, сучасний урок є віддзеркаленням педагогіки і методики навчання, основною і найбільш поширеною структурною одиницею класно-урочної системи навчання в основній школі. Урок є стрижнем навчання, інструментом виховання і розвитку особистості.

Важливою ознакою і провідною фігурою в класно-урочній системі навчання з XVI століття й до сьогодення залишається вчитель, який є активним носієм соціального досвіду і забезпечує опанування учнями змісту освіти, планує й організовує навчально-практичну діяльність учнів. Ш. Амонашвілі підтверджує провідну роль учителя на уроці і дає йому

слушну пораду щодо творчої діяльності: «Учителю, будь сонцем, що випромінює людське тепло, будь ґрунтом, багатим ферментами людських почуттів, і сій знання не тільки в пам'яті й свідомості твоїх учнів, а й у їх душах і серцях» [1]. Цілком погоджуючись із словами вченого, вважаємо вчителя ключовою фігурою на уроці, адже саме його власна система знань і досвіду в ході педагогічно майстерної діяльності забезпечить процес пізнання учнями навколишнього світу, мови та культури і виховання їх як членів людського суспільства.

Критично осмисливши класно-урочну систему організації навчання, визначимо її позитивні і, можливо, негативні сторони. Вважаємо, що означена система з-поміж інших вище проаналізованих є найбільш прийнятною для шкільної масової освіти, доводячи її ефективність, ми погоджуємося із думкою вчених щодо таких переваг класно-урочної системи: керівна роль учителя, чітка організаційна структура, раціональне використання часу, застосування різних методів і прийомів навчання, забезпечення пізнавальної активності учнів, послідовного і систематичного вивчення матеріалу [14, с. 142–143]; чітка організація навчального процесу і керівництво ним, забезпечення систематичного і послідовного оволодіння навчальним матеріалом, більша економність, оскільки вчитель працює одночасно зі значною кількістю учнів [9, с. 399]; організована чіткість і впорядкованість всього навчально-виховного процесу, систематичність і послідовність навчання, постійне ідейно-емоційний вплив особистості вчителя на учнів, своєрідне змагання і взаємодія між учнями в процесі колективного обговорення проблеми, пошук розв'язку завдань [5, с. 217]; чітка організаційна структура та економічність (один учитель може одночасно навчати досить велику групу учнів) [11, с. 211].

Класно-урочна система загалом і урок як її функційна частина не є ідеальною формою організації сучасного навчально-виховного процесу і має певні суб'єктивні та об'єктивні недоліки, над усуненням яких працюють педагоги, лінгводидакти, методисти і творчі вчителі-практики. Серед вад

класно-урочної системи В.Чайка визначає орієнтацію на «середнього» учня, обмежені можливості у здійсненні індивідуальної роботи, наслідувальний характер навчальної діяльності учнів [14, с. 143]. Ю. Мальований до найістотніших недоліків відносить «відсутність належних умов для індивідуалізації навчання, орієнтація на так званого середнього учня, недостатній зворотній зв'язок між учителем і учнями на всіх етапах навчання, обмежені можливості в організації колективної навчальної діяльності школярів» [6, с. 399]. М. Скаткін також висловлює думку, що класно-урочна система має недоліки: «орієнтована на середнього учня, створює непосильні труднощі для слабких і затримує розвиток здібностей у більш сильних, організовує переважно індивідуальну пізнавальну діяльність учня і не стимулює розвиток колективізму, не забезпечує організоване спілкування між старшими і молодшими школярами» [5, с. 216]. До слабких сторін відносимо також форму взаємодії «учитель – учні – навчальний предмет», яка майже виключає досить ефективну з погляду сучасності суб'єктну комунікативно-навчальну діяльність у позиції «учень – учень», «учень – учні». Всі ці недоліки можуть бути ліквідовані шляхом не відмови від класно-урочної системи, або її заміни, а внаслідок її удосконалення, розроблення сучасних технологій проведення уроків, використання ефективних методів, прийомів і засобів навчання в освітній практиці.

В останні десятиліття в українській педагогіці, лінгводидактиці і практиці шкільної освіти чітко проявляється тенденція відходу від традиційного уроку як класичної форми навчального заняття, зростає питома вага інноваційних (інтерактивних, індивідуальних) форм занять. Нині в окремих закладах освіти, наприклад у приватних школах, з'являється тенденція часткової заміни уроку на комбіновані форми організації навчального процесу (навчально-практичні ігри, сюжетно-рольові, індивідуальні, лекційно-семінарські, навчально-дослідні заняття), поява дистанційних форм навчання, зменшення кількості учнів, скорочення тривалості заняття тощо. На наш погляд, всі ці новітні віхи освіти не замінять

основної ознаки класно-урочної системи – Вчителя – і не применшать його ролі, а класно-урочна система, що включає постійний склад учнів, чітко визначений зміст навчання, синхронно розпочатий і закінчений процес набуття знань, вмінь і досвіду за розкладом, ще довгий час залишатиметься провідною у процесі навчання і виховання підростаючого покоління.

Висновки. Класно-урочна система має давню історію, динамічний розвиток, носить панівний характер в освітній сфері України, збагачується концептуальними ідеями і змінюється під впливом новаторського досвіду, а урок у ній є основною, найбільш стійкою і вивіреною часом функційною формою організації навчально-виховного процесу в загальноосвітній школі. Нині класно-урочна система вдосконалюється і розвивається, але в своїй основі залишається класичною і незмінною. Подальшу роботу вбачаємо у науково-методичній розробці сучасного уроку української мови, пошуку резервів його ефективності, раціональному поєднанні традиційних та інноваційних технологій його проведення.

Література

1. Амонашвили Ш.О. Здравствуйте, дети / Ш. Амонашвілі. – М., 1986.
2. Бондар В. Дидактика / В.Бондар. – Київ : Либідь, 2005. – 264 с.
3. Велика дидактика. Закони добре організованої школи / Я. Коменський // Коваленко Є. І. Історія зарубіжної педагогіки : хрестоматія.– К. : Центр учбової літ-ри, 2006. – С. 155–185.
4. Дидактика современной школы : пособие для учителей / Под ред. В. О. Онищука. – К. : Радянська школа, 1987. – 351 с.
5. Дидактика средней школы. Некоторые вопросы современной дидактики / Под ред. М.Н.Скаткина. – М. : Просвещение, 1982. – 319с.
6. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; головний ред. В.Г.Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
7. Закон України «Про загальну середню освіту» // Історія української школи і педагогіки : хрестоматія [упоряд. О.О.Любар]. – К. : Знання, 2003. – С. 666 –688.

8. Кузьмінський А.І. Технологія і техніка шкільного уроку : навчальний посібник / А.І.Кузьмінський, С.В.Омельяненко. – К. : Знання, 2010. – 335с.

9. Левківський М. Історія педагогіки : підручник / М.В.Левківський. – К : Центр навчальної літератури, 2003. – 360с.

10. М. Скаткин. Совершенствование процесса обучения / М.Скаткин. – М. «Педагогика», 1971.

11. Педагогіка : навчальний посібник / В.М.Галузяк, М.І.Сметанський, В.І.Шахов. – Вінниця : «Книга–Вега», 2003. – 416с.

12. Ушинський К.Д. Твори : У 6 т. – Т.6 – К., 1955.

13. Фіцула М. Педагогіка : навчальний посібник / М.Фіцула. – Тернопіль, 2008. – 232с.

14. Чайка В. Основи дидактики : навчальний посібник / В.М.Чайка. – К. : Академвидав, 2011. – 240 с.

Анотація. У статті розглянуто концепцію Я.Коменського як визнаного творця класно-урочної системи, проаналізовано ідеї К.Ушинського щодо організації навчання відповідно до означеної системи. Визначено і проаналізовано з позиції сьогодення характерні ознаки класно-урочної системи – наповнюваність класу, урок як практична форма освітнього процесу, учитель як провідна фігура в організації навчальної діяльності. Визначено позитивні і негативні сторони традиційної системи, окреслено сучасний стан і тенденції подальшого розвитку.

Ключові слова: організаційні форми навчання, класно-урочна система, Я. Коменський, К. Ушинський, урок, учитель, ознаки і якісні характеристики класно-урочної системи.

Аннотация. В статье рассмотрено концепцию Я. Коменского как признанного создателя классно-урочной системы, проанализированы идеи К.Ушинского по организации обучения в соответствии с указанной системы. Определены и проанализированы с позиции сегодняшнего времени характерные признаки классно-урочной системы - наполняемость класса, урок как практическая форма образовательного процесса, учитель как ведущая фигура в организации учебной деятельности. Определены положительные и отрицательные стороны традиционной системы, определено современное состояние и тенденции дальнейшего развития.

Ключевые слова: организационные формы обучения, классно-урочная система, Я. Коменский, К. Ушинский, урок, учитель, признаки и качественные характеристики классно-урочной системы.

Abstract. The article deals with the concept Ya.Komenskoho recognized as the creator of classes of the system is analyzed K.Ushynskoho idea to organize training according to the designated system. Defined and analyzed from the perspective of the present characteristics of classes system - filling class lesson as a practical form of the educational process, the teacher as a leading figure in organizing training activities. Definitely positive and negative aspects of the traditional system, outlines the current state and trends of further development.

Keywords: organizational learning, class-task system, J. Comenius, K. Ushinsky, lesson, teacher characteristics and quality characteristics of classes of the system.